

**LUTF ILA MA'MUR, NAZZORASI MASRUR:
“SULTONTEPA O'ZBEKLAR TAKYASI”DAGI
PESHTOQ BITIKLARI¹**

O'mer Ko'chyigit

Marmara universiteti

fan doktori,

ORCID: 0000-0002-7592-6946,

E-mail: omer.kocyigit@marmara.edu.tr

ANNOTATSIYA: Sulton-tepa O'zbeklar takyasi haqida ko'plab tadqiqotlar mavjud. Biroq bu tadqiqotlarda peshtoq yozuvlari batafsil tadqiq qilinmagan, qolaversa takya qabristonidagi qabr toshlarini har tomonlama o'rganish hali ham amalga oshirilmagan.

Qabr toshlari mustasno qilib olingan ushbu tadqiqotda O'zbeklar takyasi binolari va qabriston qismidagi peshtoq yozuvlariga e'tibor qaratilgan. Bu bitiklar dargohda shayxlik qilgan, takya uchun xayriya ishlarini amalga oshirgan, undagi qabriston hududida dafn etilgan shaxslar, ularning oila va qarindoshlik aloqalari haqida e'tiborli ma'lumotlar berishi bilan muhimdir. Ba'zan arxiv hujjatlarida topib bo'lmaydigan ma'lumotlar bitiklarda berilgan.

Ushbu maqolada peshtoq bitiklari takyaning tarixi, uning xronologiyasi hisobga olingan holda tadqiq qilinadi va bitiklarda tilga olingan shaxslar bilan takyaning aloqasi ochib beriladi. Shuningdek, bitiklarda tez-tez uchrab turadigan ismlar, ayniqsa,

¹ O'zbeklar takyasidagi beshta peshtoq bitigini **Jemal Atabosh** bilan birga o'qidik. Bu matnlar soddalashtirilgan shaklda lavhalarga yozilgan va peshtoqlar ostiga osilgan. Men undan o'qishdagi yordami uchun minnatdorman. Yozuvlardagi qiyin ibora va ifodalarni o'qishimga yordam bergan ustozlarim **Gunay Kut** va **Sadi Kujurga** ham tashakkur izhor etaman.

takyaning shayxlari va quruvchi homiylari bilan bir qatorda bitiklarning shoirlariga ham to'xtalib o'tiladi, she'rlarning aruz vazni va sana bildiruvchi ta'rix qaydlari ham ko'rib chiqiladi. Xususan, bitiklarning shoirlari Oqib, Laylo Xonim, Tirnoqchizoda Mehmed Said Zavar, Ra'fatlarining ijodiy y'uli haqida ma'lumot beriladi.

Maqolada bitiklarning yozilish sabablari bilan birga bitiklarni nega aynan bu shoirlar yozgani bo'yicha mushohada qilingan. Ba'zan bitiklar shoirlar saroyga taqdim etgan she'rlardan, gohida esa takya ahli afzal ko'rishi natijasida tanlangan. Asosiysi bitiklardagi ma'lumotlar boshqa manbalardagi ma'lumotlar bilan solishtirilishi orqali bitiklarning tarixiy manba sifatidagi ahamiyatini namoyon etadi.

Maqola takyadagi to'qqizta peshtoq yozuvining matnlari va suratlari bilan birgalikda taqdim etilgan bo'lib, takyaning peshtoq bitiklari katalogi sifatida ilmiy muomalaga kiritildi.

Umuman, ushbu tadqiqot takya qabristonidagi qabr toshlari uchun old tadqiqot bo'lib xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir.

KALIT SO'ZLAR: O'zbeklar takyasi, Naqshbandiya tariqati, peshtoq, Oqib, Laylo Xonim, Tirnoqchizoda Mehmed Said Zavar, Ra'fat.

LUTFİLE MÂMUR, NEZZÂRESİ MESRUR: KİTABELERİYLE SULTANTEPE ÖZBEKLER TEKKESİ¹

Ömer Koçyiğit

Dr. Öğr. Üyesi,

Marmara universiteti

ÖZET: Sultantepe Özbekler Tekkesi ile ilgili çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak bu çalışmalar arasında kitabelerin detaylı incelemesi yapılmamış, tekkeye ait haziredeki mezar taşlarının kapsamlı bir incelemesi henüz gerçekleştirilmemiştir.

Bu çalışmada mezar taşları hariç, Özbekler Tekkesine ait binalarda ve hazirede yer alan türbelerde bulunan kitabeler ele alınmıştır. Bu kitabeler, tekke de şeyhlik yapmış, türbe için hayır işleri yapmış kişilerle birlikte türbede defnedilmiş olanlar, onların aile ve akrabalık bağları hakkında bilgiler vermesi bakımından önemlidir. Bazen arşiv belgelerinde bulunamayan bilgiler kitabelerde yer alır.

Bu yazıda, tekkenin tarihi, kronolojisi ışığında kitabeler incelenmekte ve tekke ile kitabelerde adı geçen kişiler arasındaki bağlantı ortaya konulmaktadır. Ayrıca kitabelerde sıkça geçen isimler, özellikle tekkenin şeyhleri ve maddi açıdan destekleyicileri ile kitabelerin şairleri üzerinde durulmakta, şiirlerdeki tarih kayıtlarından bahsedilmektedir. Özellikle kitabelerin şairleri olan Âkib, Leyla Hanım, Tırnakçızâde Mehmed Said Ziver ve Re'fet hakkında bilgi verilmektedir.

¹ Özbekler Tekkesinde bulunan beş kitabeyi **Cemal Atabaş** ile beraber okumuştuk. Bu metinler sadeleştirilmiş hâlleriyle birlikte levhalara yazılarak kitabelerin altına asılmıştır. Çalışmadaki yardımlarından dolayı kendisine teşekkür borçluyum. Ayrıca kitabelerdeki bazı zor ibareleri okumada yardımcı olan **Günay Kut** ve **Sadi Kucur** hocalarıma teşekkür ederim.

Makalede, söz konusu kitabelerin yazılış nedenleri ve şiirlerin neden aynen bu şairler tarafından yazıldığı ele alınmaktadır. Bazen şairler tarafından saraya sunulan şiirlerden, bazen de tekke ehlinin tercihleriyle seçilen şiirlerden kitabeler oluşmuştur. Önemli olan yazıtlardaki bilgilerin diğer tarihî kaynaklardan alınan bilgilerle karşılaştırılması kitabelerin tarihî önemini ortaya koymaktadır.

Makalede, tekkede bulunan dokuz kitabenin metinleri ve görselleri verilerek kitabelerin katalog şeklinde bilim camiasına sunulması sağlanmaktadır. Genel olarak bu çalışma, tekke haziresindeki mezar taşları için bir ön çalışma niteliği taşıması bakımından önem taşımaktadır.

ANAHTAR KELIMELER: Özbekler Tekkesi, Nakşibendîye tarikatı, kitabe, Âkib, Leyla Hanım, Tırnakçızâde Mehmed Said Ziver, Re'fet.

THE PORTALS OF "SULTONTEPA UZBEKLAR TEKKESİ"

Ömer Koçyiğit

Dr.,

Marmara University

ABSTRACT: Much research has been conducted on the "Uzbeklar Tekkesi" (The Uzbeks Lodge) in Sultantepe. However, none of these studies have been dedicated to a detailed examination of the inscriptions on the takya's portals. Furthermore, a comprehensive study of the tombstones in the takya cemetery has yet to be conducted.

This study, with the exception of the tombstones, focuses on the inscriptions on the portals of the "Uzbeklar Tekkesi" and the portals in the cemetery part. These inscriptions are important because they provide detailed information about the buried individuals in the cemetery area who were sheikhs in the takya, who were involved in charity for the takya, and their family members and their relatives. Sometimes these descriptions provide information that cannot be found even in archival documents.

This article examines the inscriptions on the portals according to the history of the takya, taking into account chronology and revealing the connection between the takya and the persons mentioned in it. At the same time, attention is paid to those whose names appear frequently on the inscriptions, especially the sheikhs and patrons of the construction of the takya, as well as to the poets who composed the inscriptions, and the poems of the ta'rih, which indicate the date of the events that took place, are examined. In particular, information is given on the creative path of such poets as Oqiba, Lailo Khanum, Tirnokchizade Mehmed Sayyid Zevar, Ra'fat.

The article explores the reasons behind the creation of the inscriptions (epitaphs) and why these particular poets were chosen to compose them. Sometimes the inscriptions were selected from poems sent to the palace by poets, while at other times

they reflected the preferences of the takya's residents. Most importantly, comparing the information contained in these inscriptions with data from other sources highlights the significance of these inscriptions as a historical resource.

The article brings together the texts and images of nine inscriptions on takya portals and introduces it into scholarly circulation as a catalog of inscriptions on takya's portals.

Overall, this study is important because it serves as a preliminary study of tombstones in the Takya Cemetery.

KEY WORDS: "Uzbeklar Tekkesi" (The Uzbeks Lodge), Naqshbandi order, portals, Oqiba, Lailo Khanum, Tirnokchizade Mehmed Sayyid Zevar, Ra'fat.

Kirish

"O'zbeklar takyasi"da bugungi kungacha yetib kelgan beshta peshtoq bitigi bor. Maqbaradagi yozuvlar qo'shilgach, bu raqam to'qqiztaga yetadi. Bu to'qqizta bitikdan tashqari, hozirgi kungacha yetib kelmagan takyaga tegishli bitik bor-yo'qligi ma'lum emas.

Mavjud bitiklar takyaning qurilishi, ta'mirlanishi kabi voqealar haqida ma'lumot beribgina qolmay, dargohda o'rnatilgan aloqalar tarmog'iga oid adabiyotlardagi kamchiliklarni ham to'ldiradi. Bu yerda, avvalo, bitiklarda nomi tilga olingan shaxslar, so'ngra bitiklardagi she'rlarning shoirlari haqida bahs yuritiladi.

Peshtoq bitiklarining xronologiyasi va mazmuni

Takyada o'rnatilish tartibiga ko'ra to'qqizta bitikning birinchisi masjid yonidagi devorda joylashgan ikki qatorli she'riy bitikdir. 1182-(1768–1769) yilga tegishli bu bitikda takyaning naqshbandiya tariqatiga aloqadorligi va bu maskan hol ahlidan¹ bo'lgan kishilar uchun salomatlik uyi ekanligi ta'kidlangan (qarang, Ilova: Katalog, № 1).

Bu bitik yonidagi ikkinchi bitik uzun she'rdan iborat. Bu yerda Abdulla afandi 1166- (1752–1753) yilda takyani qurdirgani, uning shayxi Abdulakbar O'zbekiy bo'lganligi, dargoh binolarining ko'pchiligi shu shayx tomonidan qurdirilgani va bu qurilish ishlari Sulton Mustafo davrida boshlanib, tugallangani aytiladi. She'rdagi oxirgi misra o'chib ketgani uchun uning aniq qaysi yilga mansubligi noma'lum bo'lsa-da, bitikning o'rnatilgan sanasi Mustafo III hukmronlik qilgan 1757–1774 yillar oralig'ida bo'lganligini tushunish mumkin.

Bu peshtoq bitigi bir mavzuga aniqlik kiritishi bilan ahamiyatlidir. Abdulloh Afandi 1171- (1757–1758) yilda takyada hali shayx bo'lganligi ma'lum², ammo 1787-yilda vafot etgan Abdulakbar O'zbekiy³ qachon shayx bo'lganligi aniq emas. Bitikda Sulton Mustafo davrida Abdulakbar O'zbekiy takyaning shayxi bo'lganligi, shuning uchun takyaning 1774-yildan oldin tashkil etilgani tushuniladi.

¹ *hol ahli* – tasavvufiy holatlarni boshdan kechirish orqali bilgan va tatib ko'rgan mutasavvuf, sufiy ahli.

² Hâfiz Hüseyin Ayvansarâyî. *Hadikatü'l-cevâmi'*. – Istanbul: Matbaa-i Âmire, 1281. – 2/240.

³ Mehmet Nermi Haskan. *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*. – Istanbul: Üsküdar Belediyesi, 2001. – 1/433.

Uskudar tarixiga oid qimmatli asarlar qoldirgan Mehmet Nermi Haskan (1927–2002) takyaning birinchi shayxi Hoji Xoja Abdulkarim afandi, ikkinchi shayxi Xoja Xo‘ja Abdulloh afandi, uchinchi shayxi esa Abdulakbar afandi ekanligini aytadi¹. Holbuki Husayn Ayvansaroyiy (vaf. 1201/1787) takyaning 1166-yilda Abdulla Posho tomonidan qurilganini va birinchi bo‘lib Hoji Xoja nomi bilan mashhur bo‘lgan Shayx Abdulloh afandiga topshirilganini aytadi². Zokir Shukriy ham Abdulkarim afandini tilga olmaydi, avval Abdulloh afandini, so‘ng esa Abdulakbar afandini yozadi³. Takyadagi peshtoq bitikda avval Abdulloh afandi, keyin esa Abdulakbar afandi zikr qilinadi (Katalog, № 2). Demak, Abdulakbar O‘zbekiyning po‘stninish bo‘lgan davrida yozilgan bu ma'lumotlar uning takyaning ikkinchi shayxi bo‘lganligini tasdiqlaydi.

Xronologik tartibda qaralsa, bu ikki bitikdan keyin takyaning shimoli-sharqida joylashgan maqbaradagi ikkita bitik keladi. Shuning uchun maqbara munosabati bilan takyaga uchinchi va to‘rtinchidagi bitiklar qo‘yilgan. Bu ikki bitik maqbaraga dafn etilgan Ali Rizo afandi vafoti haqida yozilgan she‘rlardan iborat. 1245 (1829–1830) yilga oid bu yozuvlar maqbara eshigi tepasida va chap tomonida joylashgan. Yuqoridagi bitikda shoirning taxallusi berilmagan; she‘riy bitikda esa Ali Rizo afandining Hazrati Abu Bakr (r.a.)ning avlodi ekani, vafot etganda yoshi o‘n beshda bo‘lgani, otasi tirik ekani qayg‘uli ifodalar bilan beriladi. Chap tarafdagi to‘rtinchi bitik bo‘lgan yozuv to‘rtlikdan iborat bo‘lib, xuddi yuqoridagiga o‘xshab, Ali Rizo afandining nasabi Hazrati Abu Bakr (r.a.)ga borib taqalishi va buning belgisi sifatida Savr g‘oridagi ilon chaqishidan qolgan iz u kishining ham oyog‘ida bo‘lgani ta’kidlanadi (Katalog, № 3, 4).

Takyadagi beshinchi peshtoq bitigi Sulton Abdulmajid tomonidan dargohning 1260- (1844–1845) yilda ta’miratlanligi haqidadir. Ilgari eshik tepasida osiliq turgan bu yozuv bugungi kunda bosh binoda namoyishga qo‘yilgan. Besh bayt she‘rdan iborat bitikda takyani qayta tiklagani uchun hukmdorni madh etuvchi iboralar bor (Katalog, № 5).

Oltinchi bitik 1265-yil 23-sha’bonga (1849-yil 14-iyul) to‘g‘ri keladi va suv chashmasining ustida joylashgan. Bitikda takyaning yettinchi va sakkizinchi shayxlari bo‘lgan marhum Shayx Rajab va uning katta o‘g‘li Shayx Sodiq afandining ruhlari uchun fотиha so‘ralgan. Shayx Rajab afandi 1816-yilda, Sodiq afandi esa 1846-yilda vafot etgani uchun⁴ bu yozuv Rajab afandining ikkinchi o‘g‘li Abdurrazzoq afandining shayxligidan keyingi davrida takyaga qo‘yilganini anglash mumkin (Katalog, № 6).

Yettinchi bitik suv chashmasining yuqori chap tomonida joylashgan yozuv bo‘lib, Durrinav Boshqadin⁵ tomonidan 1289-yilning jumod-ul-avval oyida (1872-yil iyul–avgust) chashmaning suv yo‘llari ta’mirlangani haqidadir. She‘riy matnida Durrinav

¹ Haskan. *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*. – 1 / 434.

² Ayvansarayi. *Hadikatü'l-cevâmi'*. – 2/240.

³ Zâkir Şükri Efendi. *Die Istanbuler derwisch-konvente und ihre scheiche: (Mecmu'a-i Tekaya)*, haz. Mehmet Serhan Tayşi. – Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1980. – S. 76.

⁴ Haskan. *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*. – 1/434.

⁵ *Boshqadin* – Usmonli davlatida sultonning bosh turmush o‘rtog‘iga berilgan nom.

Boshqadinning saxovatligi ta'kidlanib, takyaga qilgan xizmati maqtalgan (Katalog, № 7).

Takyaning sakkizinchi bitigi maqbara old tomonidagi mavjud uchta bitikning o'ng tomonidagisidir. To'rt bayt she'rdan iborat bitikda Husayn Avni Poshoning o'g'li Ahmad Fuad Bey maqbarani 1309- (1891–1892) yili ta'mirlaganligi qayd etilgan (Katalog, № 8).

Takyadagi oxirgi bitik esa maqbaraning yon devoridagi deraza tepasida joylashgan. Dunyoning o'tkinchiligi ta'kidlangan bir bayt bilan birga "Ey aql egalari, ibrat oling!" ma'nosidagi Hashr surasining 2-oyati yozilgan. Bitikda biror sana mavjud bo'lmagani uchun xronologik tartibda u boshqa bitiklardan keyin berildi (Katalog, № 9).

Bitiklarda tilga olingan shaxslar

"O'zbeklar takyasi" peshtoqlaridagi bitiklarda nomlari tilga olingan shaxslar orasida birinchi bo'lib e'tiborni tortadigan guruh bu takya shayxlaridir. Bitiklarda jami to'rtta shayx qayd etilgan.

Takyaning birinchi shayxi Abdulloh afandining nomi 2-raqamli bitikda keltirilgan, ammo ikkinchi shayx Shayx Abdulakbar O'zbekiy afandi haqida batafsilroq ma'lumotlar mavjud. Bitikda uning Samarqandda tug'ilgani va Shoh Sayyid Ne'matullohi Valiy (vaf. 834/1431) avlodidan ekani qayd etilgan. Bunga asoslanib, Shayx Abdulakbar O'zbekiyning Ismoil bin Ja'fari Sodiqga tutashuvchi sayyidlar oilasiga mansub ekani ko'rinadi. Qolaversa, tasavvuf tarixi nuqtai nazaridan, takyaning tariqat an'analari doirasida Ne'matullohiyya bilan aloqasi ham tadqiq qilishga arziydigan mavzudur¹. Yuqorida tilga olingan Muhammad Abdulakbar O'zbekiyning qabri takya qabristonida bo'lib, vafoti 1202-yil safar oyidir (1787-yil noyabr). Otasining ismi esa Sa'dulloh sifatida qayd etilgan².

Bundan tashqari, takya shayxlarining nomlari tilga olingan yana bir bitik suv chashmasidagi 6-raqamli bitikdir. Bitik qurilishidan oldin vafot etgan Shayx Mehmed Rajab afandi va uning o'g'li Shayx Mehmed Sodiq afandi marhum sifatida alohida zikr qilinib, ular uchun duolar so'raladi.

Bitiklarda sultonlarning nomlari ham bor. Sulton Mustafo III davrida bitilgani anglash mumkin bo'lgan 2-raqamli bitikda sultonga duo bor.

Maqbaradan o'rin olgan 8-raqamli bitik ham xuddi shunday. Bu yerda davr hukmdori Sulton Abdulhamid II – "Hadimu'l-Haramayn" deb zikr qilingan. Ammo 5-raqamli bitikda davr hukmdori Sulton Abdulmajidning nomi boshqa sabab bilan tilga olingan. Zero "O'zbeklar takyasi" 1844-yilda sulton tomonidan yangilanganligi sababli, uning ta'mirlanishi haqidagi she'r sultonning tamg'asi bilan birga o'yib yozilgan.

¹ Shoh Ne'matullohi Valiy va Ne'matullohiyya haqida batafsil ma'lumot uchun qarang: Mahmud Erol Kılıç. Ni'metullâh-ı Velî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. – İstanbul: TDV Yayınları, 2007. – 33/133–135.

² Haskan. *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*. – 1/432.

Bitiklarda tilga olingan yana bir saroy arbobi Durrinav Boshqadindir. U Sulton Abdulazizning bosh xotini, sulton taxtga o'tirishiga qadar yagona xotini va shahzoda Yusuf Izzaddinning onasi edi. 7-raqamli bitikda Durrinav Boshqadinning takya suv chashmasini va uning suv yo'llarini ta'mirlaganini anglash mumkin. Chashmadagi bitikda ta'mirlash ishlari Sulton Abdulaziz taxtda bo'lgan davr 1872-yilda amalga oshirilganligini ko'rsatadi. 1895-yilda oltmish yoshida vafot etgan va Sulton Mahmud maqbarasiga dafn etilgan Durrinavning hayoti haqida ma'lumotlar juda cheklangan¹. Takyaga qilgan ushbu xizmatining tafsilotlari ham bitikda yozilgan satrlar bilan cheklangan.

Maqbaradagi bitiklarda boshqa manbalarda uchramaydigan ma'lumotlar bor. 3- va 4- sonli bitiklardan ma'lum bo'lishicha, o'n besh yoshida vafot etgan Ali Rizo afandi takya yonidagi maqbaraga dafn etilgan. Bitikda uning Hazrati Abu Bakr (r.a.)ning avlodlaridan ekanligi yozilgan.

Boshqa tomondan, maqbaraning o'ng tomonidagi 8-raqamli yozuvda Husayn Avni Poshoning nomi tilga olingan bo'lib, maqbarani uning o'g'li Mir Ahmad Fuad ta'mirlagani qayd etilgan. Uskudarda ko'plab obodonchilik ishlarini olib borgan Husayn Avni Poshoning Turunch va Kavsar ismli ikki kanizagi takya qabristoniga dafn etilgan². Husayn Avni Poshoning oilasi takya bilan yaqin aloqada bo'lgan deb o'ylash mumkin, chunki uning o'g'li bu yerdagi maqbarani qurdirgan. Maqbarani ta'mirlagan Ahmad Fuad Bey bundan tashqari Karajaahmad maqbarasini ham qayta tiklagan³.

Bu bitiklar dargohda shayxlik qilgan, takya uchun xayriya ishlarini amalga oshirgan, undagi qabriston hududida dafn etilgan shaxslar, ularning oila va qarindoshlik aloqalari, hatto ajdodlari haqida e'tiborli ma'lumotlar berishi bilan muhimdir. Ba'zan arxiv hujjatlarida topib bo'lmaydigan ma'lumotlar bitiklar orasida beriladi. Ta'mirlash-qurilish faoliyati va takya uchun ko'rsatiladigan xizmatlar haqida batafsil ma'lumotni bitiklardan bilib olish mumkin. Biroq takya bilan aloqada bo'lgan guruhlar bular bilan cheklanmaydi. Qayd etilgan guruhlardan tashqari yana bir guruh kishilar borki, ular she'rlarni yozgan shoirlardir.

Bitiklarning shoirlari

Bitiklardagi shoirlar takya bilan aloqada bo'lgan va hech bo'lmaganda qalami bilan "O'zbeklar takyasi" haqida ta'rix⁴ bitgan shaxslar bo'lgani uchun alohida to'xtalib o'tishga arziydi. Zero suv chashmasidagi 6-raqamli bitikdan tashqari barcha bitiklar she'r qilib yozilgan. Bu she'rlarning to'rttasida taxalluslar qo'llangani uchun shoirlarini aniqlash mumkin. Biroq bir taxallusning turli shoirlar tomonidan qo'llanganligi

¹ Needet Sakaoğlu. *Bu Mülkün Kadın Sultanları: Valide Sultanlar, Hatunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanefendiler*. – İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2008. – S. 468 ; Mustafa Çağatay Uluçay. *Padişahların Kadınları ve Kızları*. – Ankara: TTK Yayınları, 1980. – S. 162–163.

² Haskan. *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*: – 1 / 441.

³ Haskan. *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*: – 2 / 578.

⁴ ta'rix – arabchadan "yuz bergan" ma'nosini anglatadi, taniqli kishilarning tug'ilishi va vafoti, turli binolarning qurilishi, kitoblar ta'lifi va boshqa muhim voqea-hodisalar vaqtini anglatuvchi she'r.

ehtimoli ikki bitikning shoirini topishda qiyinchilik tug'dirdi, bir bitikning esa shoirini aniqlashning imkoni bo'lmadi. Bitiklarning shoirlari xronologik tartibda quyidagicha:

Oqib. Masjid yonidagi devorga osilgan 2-raqamli bitikda 12 baytdan iborat she'r bor. Bu she'rning oxirgi misrasi ko'rinmaydi, ko'rinib turgan oxirgi baytda "Oqibi abdi kamina so'ylayub bu mufradi" degan misra bor. Ibrohim Haqqi Ko'nyali (1896–1984)¹ va Nermi Haskan² bu satrdagi birinchi so'zni "oqibat" deb o'qigan, ammo diqqat bilan qaralsa, te harfi yo'qligi ko'rinadi. Shuning uchun birinchi so'z "Oqib" bo'lishi kerak. Bu yerda Oqib shoirning taxallusi bo'lib ko'rinsa-da, uning kimligini aniq topib bo'lmadi. Taxminan XVII–XVIII asrlarda yashagan Oqib taxallusli shoir M. Seyfettin O'zegen kolleksiyasidagi bir qo'lyozma asosida ma'lum bo'lsa-da, takyadagi bitik uning qo'lyozma majmuasiga kiritilmagan³.

Laylo Xonim. XIX asrning mashhur shoirlaridan biri Laylo Xonim (vaf. 1264/1847) bitiklardagi she'r mualliflaridan biridir. Maqbaradagi 4-raqamli bitikda "Harfi javhardor ila Laylo dedi tarixini" misrasi mavjud bo'lib, unda shoiraning taxallusi aniqlanadi. Qoziaskar⁴ Moralizoda Hamid afandining qizi va Kechejizoda Izzet Mullaning jiyani Laylo Xonim asli Mavlaviyya⁵ tariqatidan edi va 1847-yilda vafot etganida Galata Mavlaviyxonasidagi qabristonga dafn etilgan⁶. Uning devoni dastlab Buloqda bosilib, so'ngra turli joy va zamonlarda qo'shimchalar bilan qayta nashr etilgan⁷.

Laylo Xonim devonida zikr etilgan 4-raqamli bitik mavjud emas. Bitikdagi she'rda Ali Rizo afandining Hazrati Abu Bakr (r.a.) avlodidan ekanligini ta'kidlagan Laylo Xonimning devonida Hazrati Abu Bakr (r.a.) va boshqa xalifalarni madh etuvchi she'rlari bor. "İdenler Hazret-i Bû Bekr'i inkâr / Cemâlin görmesinler enbiyânın" (*Hazrati Abu Bakrni inkor qiluvchilar anbiyoning jamolini ko'rmasin*) misrasi shulardan biridir⁸. Qolaversa, ko'p sayohat qilgan Laylo Xonimning devonida Uskudar haqida she'r bo'lmasa-da, Beykoz haqida she'r bor⁹. Biroq, Laylo Xonim maqbaradagi Ali Rizo afandini qaysi munosabat bilan tanigani, "O'zbeklar takyasi" bilan qanday aloqada bo'lgani aniqlanmadi.

Tirnoqchizoda Mehmed Said Zevar. 5-raqamli bitikning shoiri Tirnaqchizoda Zevar Beydir. Sulton Abdulmajid imzosi tushirilgan peshlavhada shoir "Zevari Tirnoqchizoda so'yladi tarixini" misrasida o'z ismini tilga olgan. Uning nafaqat Zevar taxallusi, balki Tirnoqchizoda unvonini ham qo'llaganligi Zevar Beyning kimligini

¹ İbrahim Hakkı Konyalı. *Âbideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi*. – İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2021. – 1/332.

² Haskan. *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*. – 1 / 432.

³ Ahmet İçli. Akib ve Şiirleri. // *Karadeniz*. – № 36. – 2017. – S. 302–327.

⁴ *qoziaskar* – Usmonli davlatida saltanat devoni kengashining a'zosi, sud va ta'lim tashkiloti uchun mas'ul bo'lgan shaxsga berilgan unvon.

⁵ *Mavlaviylik, Mavlaviyya* – Mavloni Jaloliddin Rumiya (vafoti 672/1273) nisbat berilgan tasavvuf tariqati.

⁶ İsmail Ünver. Leyla Hanım. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. – Ankara: TDV Yayınları, 2003. – 27 / 157.

⁷ Leylâ Hanım. *Dîvân-ı Leylâ Hanım*. – Bulak: Bulak Matbaası, 1260.; Leylâ Hanım. *Dîvân-ı Leylâ Hanım* – İstanbul: Şirket-i İrânîyye Destgâhı, 1299.

⁸ *Leylâ Hanım Divanı*. haz. Mehmet Arslan. – İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003. – S. 275.

⁹ Arslan. *Leylâ Hanım Divanı*. – S. 285–286.

aniqlashni osonlashtiradi. Chunki manbalarda Zevar taxallusi bilan tanilgan 7 ta shoir bor¹.

Tirnoqchizoda Mehmed Said Zevar Bey, 1812-yili Uskudarda tugʻilgan boʻlib, Sayyid Mustafo Beyning oʻgʻli. Otasi Quddus qozisi boʻlganida u bilan birga borgan Zevar Bey Istanbulga qaytganidan soʻng toʻqqiz yil davomida Orif Hikmat Beydan (vaf. 1275/1859 yil) adabiyot tahsili olgan. Shundan soʻng, otasining Makka va Madina qoziligi davrida 1842-yilgacha Hijozda boʻlgan Zevar Bey, noiblik vazifasini bajargan, 1847-yilda esa Qoramursal qozisi boʻlgan². U takyadagi bitikni ham shu davrda, 1844-yilda yozgan.

Keyinchalik shayxulislom mavqeigacha koʻtarilgan Orif Hikmat Bey bu bitik yozilgan paytda Rumeli qoziaskari edi³. Zevar Bey bilan Orif Hikmat Beyning yaqinligi uzoq yillar davom etdi. Zevar Bey Orif Hikmat Beyning devonini toʻplab nashr ettirdi va asar oxirida 1859-yil vafotiga bagʻishlab taʼrix sheʼri yozdi. Bu yerda Zevar Bey Vaqflarni taftish qiluvchi majlisning aʼzosi sifatida tanishtiriladi⁴.

Tirnoqchizoda Zevarning bir sheʼriy majmuasi bor. 1252- (1836–1837) yilga tegishli bu majmua “Oʻzbeklar takyasi”dagi peshlavhadan sakkiz yil avval yozilgan⁵. Tirnoqchizodaning devoni ham bor. Oʻzi Naqshbandiya-Xolidiya tariqatiga mansub boʻlgan Zevar Beyning devonida ham Uskudar, ham turli takyalar haqida sheʼrlar bor. Bunga Partav Posho tomonidan Uskudar Salimiyada qurdirilgan Naqshbandiya takyasi uchun yozilgan sheʼr⁶, 1258-yilda Shayx Rumiy afandi takyasini taʼmirlanishi munosabati bilan yozilgan taʼrix⁷, Salajak bandargohida 1286-yilda qurilgan masjid uchun yozilgan taʼrix sheʼri⁸ va Uskudarni madh etuvchi toʻrtligi⁹ misol boʻla oladi. Devonida xalvatiya shayxlaridan Nasuhiyza Shayx Shamsiddin afandi vafot etgani munosabati bilan yozilgan taʼrix sheʼri bor boʻlib¹⁰, bu oʻn bir baytlik sheʼrning birinchi va oxirgi baytlari Uskudar Nasuhiy takyasida dafn etilgan Shamsiddin afandining qabrtoshida yozilgan¹¹. Shoir, shuningdek, shayxulislom Orif Hikmat Bey haqida ham koʻplab taʼrix sheʼrlari yozib qoldirgan¹². Qolaversa Kastamoʻnudagi suv chashmasi bitigi kabi vazifasi doirasida borgan shaharlarida ham sheʼrlar yozgan¹³.

¹ Mûcahit Kaçar. İntihal mi Mahlas Değişikliği mi? Zihnî ve Zîver Divanları Üzerinde Bir İnceleme. // *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 5/5. – 2010. – S. 1536–1542.

² Hakan Yekbaş. Tırnakçı-zade Mehmed Saʼid Ziver Bey ve Mensur Şitâiyyesi. // *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. – № 3. – 2009. – S. 147–184.

³ Mustafa L. Bilge. Ârif Hikmet Bey, Şeyhülislam. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. – İstanbul: TDV Yayınları. – № 3. – 1991. – S. 365–366.

⁴ Ârif Hikmet Bey. *Dîvân-ı Ârif Hikmet*. – İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1283. – S. 268.

⁵ Tırnakçızâde Zîver Bey. *Şiir Mecmuası*. – İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 1284.

⁶ Tırnakçızâde Zîver Bey. *Dîvân*. – İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 1242. – 5b-6a.

⁷ Tırnakçızâde, *Dîvân*. Türkçe Yazmalar, 1242. – 9a.

⁸ Tırnakçızâde, *Dîvân*. Türkçe Yazmalar, 1242. – 15b.

⁹ Tırnakçızâde, *Dîvân*. Türkçe Yazmalar, 1242. – 26b.

¹⁰ Tırnakçızâde, *Dîvân*. Türkçe Yazmalar, 1242. – 3b-4a.

¹¹ Haskan. *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*. – 1 / 294.

¹² Tırnakçızâde, *Dîvân*. Türkçe Yazmalar, 1242. – 9b; 14a-14b.

¹³ Tırnakçızâde, *Dîvân*. Türkçe Yazmalar, 1242. – 4a.

Tirnoqchizoda Zevar Bey o'z devoniga "O'zbeklar takyasi"dagi baytlarini kiritmagan. Boshqa tomondan, Zevar taxallusi keng tarqalganligi sababli, bu devonning Tirnoqchizodaga tegishli yoki tegishli emasligi uning bir she'riga asoslanib, aniqlangan. Zero u deyarli barcha she'rlarida faqat Zevar taxallusini ishlatgan. Tirnoqchizoda ismini 1259-yili Orif Hikmat Bey tomonidan qurdirilgan suv chashmasiga yozgan she'rida ishlatgani ko'rinadi. Unda "Bandasi Tirnoqchizoda Zevar" degan ibora bor¹. Bu sana "O'zbeklar takyasi"dagi bitikdan bir yil avvalga tegishli. Boshqa she'rlarida Tirnoqchizoda ismini qo'llashni afzal ko'rmagan Zevarning nega devoniga takyadagi she'rini kiritmagani aniq emas. Shu bilan birga bitik Orif Hikmat Bey tomonidan Tirnoqchizoda Zevarga qilingan taklif bilan yozilganmi, yo'qmi bu ham qiziq masala.

Ra'fat. Bitiklarda taxallusi yozilgan so'nggi shoir 8-raqamli bitikdagi "Düşdü bâ-avn-i Xuda Ra'fat bu tarix-i latif" bandida tilga olingan Ra'fatdir. Usmonlilarning oxirgi davrida Ra'fat taxallusi bilan bir necha shoirlar bo'lgan. Jumladan, 1289- (1872–1873) yilda nashr etilgan bir devonda shoir "hozirda o'rta maktablarda fors tili o'qituvchisi" sulaymoniyalik al-Hoj Muhammad Ra'fat afandi deb tanishtirilgan². "O'zbeklar takyasi"dagi 8-raqamli bitik 1309- (1891–1892) yilga tegishli bo'lib, uning shoiri diyarbakirlik Tayyazoda Ibrohim Ra'fat afandidir. 1865-yili Buxoriy muallimi bo'lgan Ra'fat afandi Uskudarda Atik Ali Poshoga Mavlononing "Masnaviy", Sa'diyning "Guliston" va Hofizning "Devon"idan dars bergan. Uning nazmiy mavludnomasi bor bo'lib, ko'p marta nashr etilgan. Ali Amiriy (1857–1924 yillar) bu asarning oddiy mavludnoma ekanini, she'rlari ta'rix she'ri, tug'ilish va o'lim qaydlari kabi she'rlardan iboratligini aytadi. She'rlarini Uskudarning turli joylarida uning uchratish mumkin, masalan, Mirzazoda masjidi ichidagi peshlavha unga tegishli. Uzoq yillar Uskudarda yashagan Ra'fat afandi shu yerda vafot etgan va Karajaahmetda dafn etilgan³.

Bitiklarni nega aynan bu shoirlar yozgan?

Peshtoq bitiklarining tayyorlanishi uzun jarayon bo'lganligini taxmin qilish mumkin. Shoir qalamiga mansub she'r xattot tomonidan bitiladi, tosh ustasi matnni toshga o'yib yozgandan so'ng, lavha peshtoqqa o'rnatilgan. Biroq matnning shoirini aniqlash yoki ko'p sonli she'rlar orasida bittasini bitik sifatida tanlash ham muhim masaladir.

Arxiv hujjatlarida sultonlarga taqdim etilgan she'rlarning namunalari ko'p. Sulton Abdulmajidning "O'zbeklar takyasi"ni ta'mirlashi bilan bog'liq 5-raqamli bitik bitilgan yillarda Zevar taxallusi bilan yozilgan ko'plab she'rlar saroyga taqdim etilgan ko'rinadi. Shoir Zevarning takyadagi bitik bilan ayni yilda yozgan Sulton Abdulmajidga qasidasi⁴, Abdulmajidning qizi Jamila Sultonning tug'ilgan sanasiga

¹ Tırnakçızâde, *Dîvân*. Türkçe Yazmalar, 1242. – 8b-9a.

² Süleymaniyeli Hâc Mehmed Re'fet. *Mecmu a-i Eşâr-ı Re'fet*. 1289, 3.

³ Haskan. *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*. – 2 / 530.

⁴ Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e]*, № 369 / 4 (1260).

yozgan ta'rix she'ri¹, yangi yil tabriklari bilan sultonni madh etgan uchta she'ri², Tanzimoti xayriya³ni madh etgan she'ri⁴ takyadagi peshlavha bilan bir xil davrlarda sultonga taqdim qilingan. Bundan tashqari Zevarning Chirag'on saroyining orqasidagi masjid uchun yozgan she'ri⁵ va 1265-yilda Fayzi Boriy kemasining bandargohga tushirilishiga yozgan ta'rix she'ri⁶ kabi ko'plab she'rlarini arxivda uchratish mumkin. Bu yerda Zevar sifatida tilga olingan shaxsning Tirnaqchizoda Zevar ekanligiga ishora yo'q, hatto uning Ahmad Zevar Poshoga tegishli bo'lishi ehtimoli ko'proq⁷. Lekin bu misollar shoirlar saroyga taqdim etgan she'rlar peshtoq bitigi sifatida qo'llanilishi uchun muhim bo'lgani jihatidan bu yerda keltirildi. Masalan, Zevar Poshoning Fotih masjididagi politsiya idorasining qurilishi va buning "chiroyli inshoot" ekanligi haqida yozgan she'ri binoning kirish qismiga bitik sifatida osib qo'yilishiga qaror qilingan⁸. "O'zbeklar takyasi"dagi 5-raqamli bitik ham xuddi shunday qaror bilan o'yilgan, deyish mumkin.

Saroydan kelgan qarordan tashqari, takya a'zolari tomonidan tanlangan bitiklar ham mavjud. Bu borada takya qabristonidagi bir qabr toshining hikoyasi muhim ma'lumotlarni beradi. Bu qabr toshi 1904-yilda vafot etgan Shayx Edhem afandiga, yozuvi esa Rizo Tavfiq (Bo'lukboshi) Beyga tegishli. Mashhur yozuvchi Xalide Adib xonim yashagan uy takyaga yaqin bo'lib, Rizo Tavfiq bey haftada ikki marta ularning uyiga kelib, adabiyotdan dars berardi. Hatto shu munosabat bilan Xalide xonimning otasi Edib Bey bir kuni Rizo Tavfiqni Shayx Edhem afandi bilan tanishtiradi. Edhem afandi vafot etgach, Edib bey Rizo Tavfiqqa telegramma yo'llab, vaziyatdan xabar berib, uning ko'p do'stlari shayxning o'limiga bitik yozganliklarini aytadi va undan ham she'r yozishni so'raydi. Uzunroq she'r yozgan Rizo Tavfiq bu she'rni uch kundan keyin Edib Beyga olib boradi va uning she'ri tanlangan holda Edhem afandi qabr toshiga o'yib yoziladi⁹.

Bu misollar takyada peshtoq bitiklarining yozilishi, tanlanishi va joylanishi haqida bizga muhim ma'lumotlarni beradi. Ba'zan bitiklar shoirlar saroyga taqdim etgan she'rlardan tanlansa, gohida esa takya ahli afzal ko'rishi natijasida tanlangan. Biroq shoirlarning tashabbuslarini, ularga tushayotgan takliflarni e'tibordan chetda qoldirmaslik kerak. Devonlardagi ta'rix she'rlari tegishli muassasada bitik sifatida mavjud bo'lmasa, shoir bu ta'rixni peshtoq bitigi maqsadida yozganini, ammo uning

¹ BOA, *TS. MA.e*, № 368 / 10, Jild № 1-8 (1259). 8-raqamli hujjatda shoir Zevarga oid ta'rix mavjud.

² BOA, *TS.MA.e*, № 369 / 5 (1260).

³ *Tanzimoti xayriya* – "Xayrli nizomga solish, kelishish" ma'nosini bildiruvchi ushbu termin Usmonli hukmdori Sulton Abdulmajid tomonidan imzolangan fuqarolik islohoti dasturi va uning amalida bo'lgan davrini anglatadi.

⁴ BOA, *TS.MA.e*, № 369 / 3 (1259).

⁵ BOA, *TS.MA.e*, № 369 / 21 (1265).

⁶ BOA, *TS.MA.e*, № 369 / 20 (1265).

⁷ Zevar Posho haqida batafsil ma'lumot uchun qarang: Haşan Aksoy. Ziver Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. – İstanbul: TDV Yayınları, 2013. – 44 / 474-475; *Ziver ve Divanı*, haz. Haşan Kaplan. – İstanbul: DBY Yayınları, 2019.

⁸ BOA, *İrade Dahiliye [İ.DH]*, 1286 / 101207. Hujjatda sana ko'rsatilmagan, lekin katalogda 1260-yil yozilgan. Fotihdagi politsiya bo'limining Zevar Posho yozgan bitigida 1254-yil deb yozilgan. Qarang: Database for Ottoman Unscriptions: Osmanlı Kitabeler Projesi, Fatih Müftülüğü-Karakol.

⁹ Haskan. *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*. – 1 / 436.

qabul qilinmaganini taxmin qilsa bo'ladi. Ammo "O'zbeklar takyasi"dagi bitiklar muallifi bo'lgan shoirlar bu she'rlarni devonlariga kiritmaganlar.

Peshtoq bitiklaridagi ta'rixlar

Peshlavlhalarning sakkiztasi nazmda, 1, 2, 4, 5, 7, 8 va 9 sonli bitiklar esa "foilotun / foilotun / foilotun / foilun", 3-raqamli bitik esa "muftailun, muftailun, foilun" vaznida yozilgan.

2, 3, 4, 5 va 8-sonli bitiklarda ta'rix tushirilgan. 2-raqamli bitikda mo'jam ta'rix¹ (javhar, javohir) tushirilgani aytiladi, lekin oxirgi qatori ko'rilmagani uchun uni o'qib bo'lmaydi. "Oqibi abdi kamina so'yalayub bu mufradi" iborasidan ma'lum bo'lishicha, bitikda she'r sanasini bildiruvchi yakuniy baytdan iborat oxirgi qator bor bo'lishi kerakligini anglash mumkin. Bitikning bu shaklda tugallanganligi haqidagi ikkinchi, kamroq ehtimolli variant ko'rib chiqilsa, "Oqib" bilan boshlangan va ikkinchi qatorini "O'ldu harfi javhariysila anga ta'rix tom" deb o'qish mumkin bo'lgan baytning oxirgi misrasi ekanligini, bu misra javhariy ta'rix bilan hisoblanganda 1523-yil bo'lib chiqqanini ko'ramiz. Biroq, shuni ta'kidlash kerakki, oxirgi so'zda bitta nuqta bor (ikkinchi nuqta yemirilgan bo'lishi mumkin). Unday bo'lsa misra "O'ldu harfi javhariysila anga ta'rix nom" deb o'qish mumkin va bu holda javhariy ta'rix bilan 1173-yilga to'g'ri keladi. Biroq, aniq sanani ilgari surish qiyin. Agar mavjud bo'lsa, bitikning pastki qatorlarini ko'rish kerak.

3-raqamli bitik ta'miyali ta'rix² bo'lib, oxirgi misrasidagi "Oh" so'zi muqobilidagi 6 raqami olib tashlansa, 1245-yilni beradi: "*Âh çikup gitdi bu târîhdir, Ali Rızâ cây-ı cinân âh âh*". (Oh, chiqib ketdi bu ta'rixdur, Ali Rizo joyi jannat oh, oh).

4-raqamli bitikda mo'jam ta'rix tushirilgan, biroq nuqtali harflar qo'shilsa, 1246 soni chiqadi. Ammo bitikda 1245 soni raqamlar bilan yozilgan: "*Harf-i cevherdâr ile Leylâ dedi târihini, Genç iken kıldı Ali Rızâ Efendi adni câ*". (Harfi javhardor ila Laylo dedi ta'rixini, Yosh turib Ali Rizo afandi jannatni joy qildi).

5-raqamli bitik tom ta'rixga³ ega va 1260-yilni bildiradi: "*Zîver-i Tırnakçızâde söyledi târihini, Kıldı hâkân-ı cihân ihya bu vâlâ dergehi*" (Zevari Tirnaqchizoda so'yladi ta'rixini, Jahonning xoqoni bu oliy dargohni obod qildi).

8-raqamli bitik ta'miyali ta'rixga ega bo'lib, *bo* harfining qiymati bo'lgan 2 soni ayrilganda 1309 raqamini beradi: "*Düşdü bâ-avn-i Hudâ Re'fet bu târîh-i latif, Eyledi i'mâr bu akdes türbeyi Ahmed Fuâd*" (Bu latif ta'rixni Xudoning madadi bilan Ra'fat yozdi, Bu qutlug' maqbarani Ahmad Fuod bunyod ayladi).

¹ *mo'jam ta'rix* – abjad hisobida bu matndagi nuqtali harflarnigina hisoblash bilan ma'lum bo'lgan sanani bildiradi.

² *ta'miyali ta'rix* – harflarning abjad hisobidagi raqamli qiymatlari yig'indisi kerakli sanani bermagan hollarda, natijaga qo'shilishi yoki ayirilishi kerak bo'lgan raqam oldingi qatorda aniq yoki bilvosita ko'rsatiladigan ta'rix she'ri

³ *tom ta'rix* – Hisoblanganda aniq sanasi kelib chiqadigan ta'rix.

Xulosa

“Sultontepa O‘zbeklar takyasi” binolari va maqbarasidagi to‘qqizta bitikni tadqiq etuvchi mazkur maqola takya tarixini yana-da chuqurroq o‘rganishga xizmat qiluvchi qabristondagi qabr toshlari bo‘yicha tadqiqotlarning boshlanishi hisoblanadi. Takya bitiklarining qurilgan davri xronologik tartibda keltirilib, bitikda tilga olingan nomlar, shayxlar, homiylar va shoirlarning tarjimai hollari orqali ularning takya bilan aloqalari muhokama qilindi. Ushbu bitiklarni yozilish sabablari matnlardagi ma’lumotlar bilan solishtirilishi bitiklar – tarixiy manba bo‘la olishini ko‘rsatadi.

Durrinav Boshqadin afandining suv chashmasida va Ahmad Fuad Beyning maqbarada amalga oshirgan obodonlik ishlari, bitikning shoirlari Tirnaqchizoda Zevar, Laylo xonim va Ra'fat Beyning takya bilan aloqalari boshqa manbalarda uchramaydigan, peshtoq bitiklarida ko‘riladigan ma'lumotlardir. Shu bilan bir qatorda 2-sonli bitikda keltirilgan ma'lumotlar takya va uning birinchi shayxlariga oid chalkashliklarga oydinlik kiritadi.

“O‘zbeklar takyasi”ning tashkil topgan sanasi va uning birinchi shayxi kim bo‘lganligi haqida ham vaqf hujjatlari, ham arxivlar asosida turli ma’lumotlarni olish mumkin. Biroq, so‘z yuritilayotgan bitikda takya 1166-yili Abdulloh afandi tomonidan qurdirilgani va ikkinchi shayx sifatida Shayx Abdulakbar O‘zbekiy takyaning ko‘p joylarida obodonchiliklar qilgani aytiladi. Ushbu ma'lumotlar peshtoq bitiklarining takya tarixi uchun muhim ma'lumotlarni taqdim etishini isbotlaydi.

Bitiklardagi ma’lumotlar o‘nlab yillar o‘tganiga qaramay, yo‘qolmagan holda tarixiy hujjat bo‘lib kelmoqda. Toshga o‘yib ishlangan va bugungi kungacha saqlanib qolgan bu ma’lumotlarni har tomonlama tahlil qilish uchun barcha mavjud usmonli peshtoq yozuvlari va qabr toshlarini batafsil to‘plash va tadqiqotchilarga taqdim etish zarur.

Adabiyotlar

Arxiv manbalari

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye [İ.DH]*. № 1286 / 101207.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [TS.MA.e]*. № 368 / 10, Gömlek № 1-8 (1259); *TS.MA.e*. № 369 / 20 (1265); *TS.MA.e*. № 369 / 21 (1265); *TS.MA.e*. № 369 / 3 (1259); *TS.MA.e*. № 369 / 4 (1260); *TS.MA.e*. № 369 / 5 (1260).

Boshqa manbalar

Haşan Aksoy. Zîver Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. – İstanbul: TDV Yayınları, 2013. – 44 / 474-475.

Ârif Hikmet Bey. *Dîvân-ı Ârif Hikmet*. – İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1283.

Ayvansarayî, Hâfız Hüseyin. *Hadikatü'l-cevâmi'*. – İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281.

Bilge, Mustafa L. Ârif Hikmet Bey, Şeyhülislam. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. – İstanbul: TDV Yayınları. – № 3. – 1991. – S. 365–366.

- Database for Ottoman Unscriptions: OsmanLı Kitabeler Projesi. Fatih Müftülüğü-Karakol. Erişim 6 Şubat 2023.
<http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=reLation&bid=2156&hid=2883>.
- Haskan, Mehmet Nermi. *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*. 3 Cilt. – İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2001.
- İçli, Ahmet. Âkib ve Şiirleri. // *Karadeniz*. – № 36. – 2017. – S. 302–327.
- Kaçar Mücahit. İntihal mi Mahlas Değişikliği mi? Zihnî ve Zîver Divanları Üzerinde Bir İnceleme. // *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 5/5. – 2010. – S. 1536–1542.
- Kılıç, Mahmud Erol. Ni‘metullâh-ı Velî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. – İstanbul: TDV Yayınları, 2007. – 33 / 133-135.
- Konyalı, İbrahim Hakkı. *Âbideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi*. – İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2021.
- Leylâ Hanım. *Dîvân-ı Leylâ Hanım*. 1) Bulak: Bulak Matbaası, 1260.; 2) İstanbul: Şirket-i îrâniyye Destgâhı, 1299.
- Leylâ Hanım Divanı*. haz. Mehmet Arslan. – İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.
- Sakaoğlu Necdet. *Bu Mülkün Kadın Sultanları: Valide Sultanlar, Hatunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanefendiler*. – İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2008.
- SüleymaniyeLi Hâc Mehmed Re’fet. *Mecmu a-i Eşar-ı Re’fet*. b.y.: y.y., 1289.
- Tırnakçızâde Zîver Bey. *Dîvân*. – İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. Türkçe Yazmalar, 1242.
- Tırnakçızâde Zîver Bey. *Şiir Mecmuası*. – İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 1284.
- Uluçay Mustafa Çağatay. *Padişahların Kadınları ve Kızları*. – Ankara: TTK Yayınları, 1980.
- Ünver, İsmail. Leyla Hanım. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. – Ankara: TDV Yayınları, 2003. – 27 / 157.
- Yekbaş, Hakan. Tırnakçı-zade Mehmed Sa’id Ziver Bey ve Mensur Şitâiyyesi. // *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. – № 3. – 2009. – S. 147–184.
- Zâkir Şükrî Efendi. *Die Istanbuler derwisch-konvente und ihre scheiche: (Mecmu’a-i Tekaya)*, haz. Mehmet Serhan Tayşi. – Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1980.
- Zîver, *Dîvân*. – İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. Türkçe Yazmalar, 410.
- Zîver ve Divanı*, haz. Haşan Kaplan. – İstanbul: DBY Yayınları, 2019.